

Warszawa 11 lipca 2023

dr hab. Dariusz Główka
prof. IAE PAN
Ośrodek Historii Kultury Materialnej Średniowiecza i Czasów Nowożytnych
Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Recenzja pracy doktorskiej mgr Gabrieli Frischke

Przekazana została do recenzji praca pióra Gabrieli Frischke, zatytułowana *Katolickie kazania drukowane wobec problemów życia codziennego społeczeństwa Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej*, przygotowana po opieką promotorską dr. hab. Marka Zielińskiego, profesora uczelni.

Praca spełnia warunki określone w Ustawie, a więc jest oryginalna, widoczne są w niej umiejętności warsztatowe umożliwiające samodzielne prowadzenie pracy naukowej i odpowiedni poziom erudycji. Poniżej przedstawię uzasadnienie wyrażonej powyżej oceny.

Ze względu na dobór tematu, dotąd nie podejmowanego w zakresie, jakim zainteresowała się Doktorantka, zakres kwerendy oraz stawiane przekazom pytania i sposób poszukiwania na nie odpowiedzi, ta praca doktorska należy do stosunkowo nowego kierunku polskiej historiografii, jakim są studia nad mentalnością, oraz do mającego dłuższą tradycję nurtu, jakim jest historia Kościoła, a ściślej duchowieństwa.

Trafnie został określony cel pracy jako badania „treści kazań pod kątem poruszanych w nich spraw obyczajowych, moralnych, problemów życia społecznego i codzienności” (s. 5), oraz w nieco w innym ujęciu, „Celem rozprawy jest określenie korelacji pomiędzy treścią kazań a zmieniającymi się uwarunkowaniami życia codziennego, a z drugiej strony określenie wpływu propagowanych w kazaniach idei na życie codzienne” (s.7).

Z recenzenckiego obowiązku przytoczę charakterystykę konstrukcji pracy. We wstępie znalazły się próby zdefiniowania użytych w tytule pojęć, mianowicie „kazania” oraz „życia codziennego”. W przypadku pierwszego z nich wskazano kilka definicji zaczerpniętych z teologii, w przypadku drugim szerzej omówiono rozważania historyków na ten temat. Autorka zastrzega, że „W niniejszej pracy życie codzienne będzie rozpatrywane od strony obyczajowej moralnej i religijnej, zgodnie z tym, co narzuca specyfika źródła, jakim są kazania” (s. 14). Rozdział pierwszy dysertacji, pod tytułem *Kościół katolicki a życie religijne w Rzeczypospolitej*,

pokazał umiejętność syntezy Doktorantki, która należycie zebrała ustalenia dotyczące sytuacji Kościoła w czasach panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego i przedstawiła je w sposób świadczący o jej dużych kompetencjach warsztatowych.

Udanym rozwiązaniem jest też zawarta w rozdziale drugim (*Kazania drukowane w drugiej połowie XVIII w.*) typologia kazań, zawierająca następujące kategorie: „okolicznościowe” – te podzielone jeszcze na „związane z życiem wewnętrznym Kościoła (– wygłaszane podczas uroczystości kościelnych, takich jak konsekracja świątyni, święcenia kapłańskie, wizytacja, ingres proboszcza itp.)” oraz „wpisujące się w uroczystości związane z funkcjonowaniem państwa - kazania sejmowe, trybunalskie, związane z uroczystościami dworskimi; kazania dotyczące prawd wiary, związane z kalendarzem liturgicznym – na niedziele, święta, posty, w tym adwent i Wielki Post; kazania jubileuszowe, misyjne; pogrzebowe” (s. 44-45). Pozwoliłem sobie na dłuższy cytat, gdyż ten podział będzie użyty na dalszych stronach rozprawy, przede wszystkim w autorskich ustaleniach dotyczących liczby kazań wydawanych drukiem, w podziale na typy (s. 45-52). Autorka poddała analizie, według przyjętej typologii, zbiór 572 tytułów opublikowanych kazań. Ponad 40% zgromadzonego korpusu stanowiły edycje związane z rokiem liturgicznym, trzy kolejne wyróżnione gatunki – uroczystości kościelne, wydarzenia świeckie oraz wygłaszane na pogrzebach – stanowiły między 15-19 % ogółu ich liczby, zaś niecałe 9,5% dotyczy problematyki społecznej. Dobrze, że Doktorantka zasygnalizowała trudności w jednoznacznym przyporządkowaniu danego przekazu wskazanej kategorii. Nakazuje to pewną ostrożność przy korzystaniu z tych ustaleń. W dalszych partiach tego rozdziału Autorka odwołuje się do spostrzeżeń poczynionych w piśmiennictwie przedmiotu na temat takich zagadnień jak konstrukcja i styl kazań, zalecenia dotyczące ich głoszenia oraz ruch wydawniczy. Ta ostatnia część zawiera dokonane przez Doktorantkę zestawienie liczbowe kazań opublikowanych w poszczególnych oficynach drukarskich. Możliwe dzięki temu stało się ich usystematyzowanie poprzez zaprowadzenie podziału na typy ze względu na poruszaną tematykę czy okoliczności ich wygłoszenia, ale także prześledzenie okresów nasilenia ich publikacji wraz ze wskazaniem najbardziej aktywnych w tym zakresie ośrodków drukarskich.

Liczbowe autorskie zestawienie autorów zakonnych badanego zbioru kazań, zawarte w trzecim rozdziale (*Autorzy kazań*) potwierdza wyrażane wcześniej opinie o znaczeniu działalności jezuitów i misjonarzy. Trzeba podkreślić znaczenie tych trzech zestawień

zawierających wyniki analiz kwantyfikacyjnych dla dalszych studiów nad piśmiennictwem kaznodziejskim w epoce panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Kolejne rozdziały zawierają najwięcej ustaleń własnych Autorki. Pierwszy z nich, a w kolejności czwarty, dotyczy krytyki nowych oświeceniowych idei, określanych najczęściej jako libertynizm i deizm, które sprzeciwiały się prawdom wiary oraz ośmieszały przejawy kultu religijnego. Autorka słusznie wskazała, że wybitni kaznodzieje Wilhelm Kaliński i Michał Franciszek Karpowicz podkreślali, że niektóre nowe idee mogą być potrzebne, a ja dodałbym, że obaj jako kryterium decydujące o ich przyjęciu wskazywali użyteczność. Dwa podejścia widoczne są też w odniesieniu do praktyk magicznych. Część z autorów kazań nie tylko je opisuje, ale jak się zdaje, nie widzi w nich niczego zdrożnego, niewielu zaś potępia zabobony. Interesująca jest konstatacja Autorki, iż „Wątek zepsucia obyczajów to jeden z chętniej poruszanych tematów w kazaniach z omawianego okresu”. W analizowanych tekstach przewija się krytyka nowej, cudzoziemskiej mody, poglądy świadczące o antymiejskości, wreszcie niemal powszechne utyskiwanie na złe obyczaje, skłonność do zabawy, rozrywek, pijaństwo, zbytek. Autorzy kazań wskazywali zasady, jakimi winni kierować się małżonkowie względem siebie i dzieci. Kwestie te stały się tematem piątego rozdziału, zaś szósty wypełniły rozważania dotyczące relacji międzystanowych, takich jak miejsce duchowieństwa w społeczeństwie, oraz kwestii położenia chłopów, szczególnie podnoszonej w kazaniach głoszonych podczas Jubileuszu Powszechnego w roku 1776.

Dzieło wieńczy tradycyjnie zakończenie, aneks, w którym Autorka zebrała kazania uwzględnione w jej analizach ilościowych, oraz bibliografia. Znaczącym elementem rozprawy jest stworzenie korpusu wydanych drukiem kazań w badanym okresie. W pełni doceniam wysiłek Autorki w tym zakresie. Uważam, że przyjęta konstrukcja pracy jest właściwa i trafnie dobrana do podjętej tematyki.

Poniższe uwagi w niczym nie dezawuuują opinii wyrażonej na początku recenzji. Stanowią raczej formę dyskusji naukowej i być zachętą dla Doktoranta do dalszych studiów.

W kwestii poruszonej we wstępie próby zdefiniowania pojęć tytułowych, proponowałbym szersze pokazanie, jak sobie z tym radzili inni badacze piszący o homiletyce w czasach nowożytnych, a nie tylko w epoce stanisławowskiej. Pojęcie „życie codzienne” nie stanowi tematyki interesującej wyłącznie historyków, jest też przedmiotem refleksji

antropologów kultury czy filozofów. Uważam, że frapujące mogą być ich pomysły (np. R. Sulima, *Antropologia codzienności* (2000); tegoż *Moda na codzienność. Kategoria „codzienności” w kulturze ponowoczesnej.*, „Kultura Współczesna”, nr 4, s.171-187 (2011); B. Mateja-Jaworska, M. Zawodna-Stephan, *Badania życia codziennego w Polsce* (2019).

Wskazane przeze mnie rozwiązanie nie ma charakteru panaceum, a jedynie może pomóc w rozwiązaniu wskazanych przez Autorkę trudności w zdefiniowaniu pojęć. Najważniejszą moją wątpliwością powstałą po lekturze rozprawy jest brak wyraźnego sformułowania, że szczegółowe ustalenia Autorki dotyczące zagadnień obyczajowych i życia społecznego poruszanych w kazaniach z epoki stanisławowskiej mają za podstawę wybrane pozycje literatury kaznodziejskiej (ponad 80), a nie cały korpusu edycji kazań zebrany w Aneksie (572). Może warto było jednak do tytułu rozprawy wprowadzić przymiotnik „wybrane”, bądź uzasadnić wybór owych ponad 80 dzieł.

Wolałbym być dokładniej cytowany przez Autorkę. Wspomniane 20 tytułów to przeciętna dla prywatnych zbiorów plebanów mazowieckich, a nie jak to określiła Autorka „biblioteki kościelne” (s. 21).

Proponowałbym zastosowanie określenia „właściciel ziemski” zamiast „feudał” (s. 112).

Krytykę obyczajów zawartą w kazaniach można by było skonfrontować z opiniami znanymi z publicystyki, pamiętników i literatury pięknej.

Rozprawa jest napisana w sposób jasny, dobrą polszczyzną, nie zauważyłem żadnych problemów z opatrzeniem rozprawy w aparat naukowy.

Podsumowując, stwierdzam, że recenzowana praca stanowi niewątpliwie oryginalne studium historyczne. Dobrze świadczy o umiejętności samodzielnej pracy naukowej Doktoranta. W myśl Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce stwierdzam z całym przekonaniem, że przedłożona do oceny rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, zatem spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim określone w art. 187 Ustawy, dlatego wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

dr hab. Dariusz Główka, prof. IAE PAN